

GENCİNE

Klâsik Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Cilt: 3 Sayı: 5 Yıl: 2023 & Volume: 3 Issue: 5 Year: 2023
www.gencinedergisi.net

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇİNGENE TİPİ GYPSY TYPE IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Bülent BULUT*

Öz

Çingene tipi; tarih boyunca edebiyatımıza konu olmuş en müstesna tipler arasında yerini almıştır. Çingeneler, gerek kökenleri gerekse yaşam şekilleri ve karakterleriyle kültürümüze doğrudan etki etmiş ve söz konusu sosyo-kültürel boyut dahilinde edebiyatımızda kendilerine yer bulmuşlardır.

Bu çalışmada çingene tipi, edebiyat-kültür ve kültür-edebiyat etkileşim aksı çerçevesinde, klasik Türk edebiyatından örnek beyitler ışığında incelenmiş olup dönemin psiko-sosyal manzarası analiz edilmeye çalışılmış ve elde edilen verilerle çingenelerin, dönemin sosyal yapısında nasıl yer bulduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Tip, Çingene.

Abstract

Gypsy type; He has taken his place among the most exceptional types that have been the subject of our literature throughout history. Gypsies have had a direct impact on our culture with their origins, lifestyles and characters, and have found a place in our literature within the said socio-cultural dimension.

In this study, the gypsy type was examined within the framework of literature-culture and culture-literature interaction axis, in the light of sample couplets from classical Turkish literature, and the psycho-social landscape of the period was tried to be analyzed and it was tried to explain how the gypsies found a place in the social structure of the period.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Type, Gypsy.

* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi.

Giriş

Çingeneler'in V. yüzyıldan itibaren Hindistan'dan kopmaya başladıkları tahmin edilmektedir. Hindistan'a hükmedenler Çingeneler'i yerleşik olmaya zorlayınca onların gezginci yaşamlarını sürdürebilmek için batıya göç ettikleri belirtilir. Öte yandan Taberî'de geçen bir kayıta Çingeneler'in Hz. Nûh'un oğlu Yâfes'in neslinden türediği ve anayurtlarının Sind ve Hint havzası olduğu bilgisine rastlanır. Asıllarının Hint kökenli bir kavme dayandığı kabul edilmekle birlikte bazı araştırmacılar ilk vatanlarının Mısır olduğu tezini savunmaktadır. Bunun ana sebebi muhtemelen, Çingeneler'in Mısır'da uzun müddet kaldıktan sonra deniz yoluyla Avrupa'ya geçmeleri ve bundan dolayı onlara Gypsy (Mısırlı) kelimesinin yakıştırılmış olmasıdır. Çingeneler'in V-XI. yüzyıllar arasında farklı yollar takip ederek Hindistan'dan İran'a, oradan batıya ve güneye olmak üzere iki kola ayrılarak yayıldıkları bilinmektedir. İlk kol Suriye üzerinden Mısır'a ve oradan da Avrupa'ya geçerken ikinci kol, İran üzerinden Hazar denizinin kuzeyini takip ederek Romanya yoluyla Balkanlar'a ulaşmıştır. Ancak yazarların büyük bir çoğunluğu, elde ikna edici tarihî kaynak ve dil bilimi açısından delil bulunmadığından bu bilgiyi şüphe ile karşılar.

Divan şiirinde Çingâne, Çingân ve Kıptî olarak anılan Çingene toplumunun Çingene (Çingâne/ Çingân) adının tam olarak manası bilinmemektedir. İsmet Zeki Eyüboğlu'na göre Çingene kelimesi çengiyan (Çeng çalan) kelimesinden gelmektedir (Eyüboğlu, 1998:146). Ali Rafet Özkan'a göre ise bu kelime çengi-gan veya çengi-gane (çengilik) kelimesinden gelmektedir. Özkan bu kelimenin oyun, eğlence ve dans karşılığında kullanıldığını belirtir (Özkan, 2000:8). Şemseddin Sami ünlü sözlüğünde bu kelimeyi 'Kadîmen Hint'ten tart olunarak birtakım Türkistan ve Rusya tarikiyle ve birtakım da Mısır'dan bahren Avrupa'ya intikal ile her tarafa yayılmış olan göçebe bir kavmin bizce müstamel olan ismidir, Kıptî' diye vermektedir (Sami, 2015:218).

Divan şiirinde Çingene kelimesi iki mefhumla birlikte karşımıza çıkar. Bunlardan ilki eğlencedir. Dans, müzik, cambazlık, hokkabazlık veya ayı/maymun oynatma gibi eğlenceler anlatılırken Çingenelere yer verilmiştir. Diğeri ise fakirlik, hırsızlık, kavgacılık ve çirkinlik (karalık) gibi olumsuz mefhumlardır. Özellikle hiciv beyitlerinde bu kelime bir aşağılama sözcüğü gibi de kullanılmıştır. Şemseddin Sami, Kamus-i Türkî'de Çingene kelimesini tanımlarken 'alelumüm arsızlık ve hayasızlıkla meşhur' olarak tarif etmiştir (Sami, age: 219). Bu açıdan baktığımızda bu kelimenin bir ırkı tanımlamaktan ziyade bir davranış modelini tanımladığı da dikkati çeken bir husustur.

Çingeneler tarih boyunca kökenleri, yaşam şekilleri ve karakterleriyle; birlikte yaşadıkları halklar tarafından hep menfi duyularla algılanmış görünür. Etnik yapıları, yaşam şekilleri ve karakterleri, yabancı yahut örtteki algısını tamamen üzerlerine çekmiştir. Fakat durum hep böyle miydi? Çingene bazen sevgili, bazen de rakip olamaz mıydı? Bu sorular çerçevesinde bu yazıda, klasik Türk edebiyatında *çingene* tipinin mevcut konumu, dönem şairlerinin tasvirleri ışığında belirlenmiş ve çalışmada bu sorulara cevap aranmış olup çingenelerin kökeni, fizyolojileri, meslek seçimleri, karakterleri ve klasik Türk edebiyatı âşık, maşuk ve rakip ana kadrosunda hangi başlık altında incelenmesi gerektiği verilen örnek beyitlerle açıklanmıştır. Ayrıca dönemin sosyal, psikolojik ve kültürel yapısına ışık tutarak geçmişimizin, bugünkü algımızı nasıl şekillendirdiğine dair yanıtlar bulmak amaçlanmıştır.

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÇİNGENE TİPİ VE ÖZELLİKLERİ

1. KÖKEN VE DİNİ İNANÇ

Klasik Türk edebiyatı geleneğinde Çingenerler'in menşei olarak görülen yer Mısır(Gopt/Kıpt) ülkesidir ve dolayısıyla Çingenerler de Mısır'ın yerli halkı olan Kıptî'ler olup onların Firavun soyundan geldikleri düşünülür. Bu bağlamda Tırsî'nin "Mahmur Bey eğer mecliste küfür ederse Firavun eniğidir. Siz susun ki millet ona Çingene desin. Sakın sözüne kulak asmayın" manasındaki şu beyti dikkat çekicidir:

Mahmûr beg eger meclise balgam bırakursa

Fir'avon enigidür

Karışma söze sus bire çingâne disünler

İtmeñ sözün isgâ

(Tırsî Dîvânı, müst. 4/4)

Osmanlı Çingenerleri'nin bir kısmı Müslüman olsa da Müslüman olmayanları da vardır. Çingenerler dinî gereklilikleri yerine getirmede tutucu bir halk olmadıkları için bu sebeple gayrimüslimlerle birlikte zikredilirler. Şeref Hanım Dîvânı'ndan alınan şu beyit durumu örneklendirmektedir.

Bu ihânetligi Kıbtî vü Nasârâ ve Yehûd

İdemez âh bu kâfirse müsilmeñ olsun

(Şeref Hanım Dîvânı, k.16/23)

Hatta onların imanları dahi şüphelidir.

Hânendelerün sahte-i nâmûs-ı vekârı

Çingânelerün şübheli imânına benzer

(Osmanzâde Tâib Dîvânı, k.9/2)

(Şarkıcıların yalandan namuslu edaları, Çingenerler'in şüpheli imanlarına benzer.)

2. DIŞ GÖRÜNÜŞ

Görünüş itibarıyla Çingenerler'in en belirgin özellikleri esmer yani siyah tenli olmalarıdır. Nefî'nin Sihâm-ı Kazâsı'ndan alınan "Sevgili yetmiş iki milletten hiçbirine benzemez. Eğer Çingenerlerde sarışın olsaydı ona sarış Çingene derdim" anlamındaki beyit Çingenerlerin hem ten rengine hem de sevgili ile Çingene tipinin karakter benzerliğine mizahi yollu işaret etmesi bakımından önemlidir.

Beñzemez hiç birine yetmiş iki milletden

Çingene dirdüm eger olsa sarı Çingâne

(Nefî, Sihâm-ı Kazâsı age:121)

Hevâyî'nin aşağıya alıntılanan beyiti de yine sevgili tipi ekseninde bir vurguyla Çingene kızlarının ten rengine işaret etmekte, aynı zamanda bu zümre genç kızlarının aşığı aşk ateşine düşürmekte mahir olduklarını düşündürmektedir.

Borcun olsun kara kız çergeye gelmezse eger

Yakayım ormanı bir na'ra-i çingâne ile

(Hevâyî'nin Nazîre Dîvânı, b. 1089)

(O kara kız çadıra gelmezse. Ormanı bir Çingene bağirtısıyla ateşe vermek boynumun borcu olsun.)

Genç mahbûblar ve onların çekici güzelliği de zaman zaman sevgili ve Çingene tipinin birlikte ele alınmasına sebep olmuştur. Anlaşıldığı üzere Çingene dilberleri güzel, çekici ve aynı zamanda beceriklidir. Aynı zamanda muhtelif milletler içerisinde de eşi, benzerleri yoktur.

Emîn-i matbah-ı sâbık Halîli seyir idenler dir

Kıyâs eyle anuñ sîmâsına çingâne dil-berdür

(Tırsî Dîvânı, g. 56/5)

(Önceki mutfak emini Halil'i görenler, şuna bakın tam bir Çingene dilberidir derler.)

Aña bu hâl ile dirsem yaraşur çingâne

Milel-i muhtelifê hîç mûmâsil olmaz

(Nebzî Dîvânı, k. 77/15)

(Sevgilime bu hâliyle Çingene desem yakışır. Zira yetmiş iki millet içinde onun gibisi yoktur.)

Yenişehirli Avnî ise aşğın ettiği ahlârin siyah rengi ile Çingene tenine atf yaparken aynı zamanda bu onların akşamları eğlendiklerini de bildirmektedir. Beyitten anlaşıldığına göre; aşık ah edip inlerken, onların çalıp söyleyerek eğlenmesi Avnî için zaman zaman kıskançlık sebebi olmaktadır.

Ermen ü Rûm u Yehûdîye bakar âh iderüm

Belki çingâneye de reşk iderüm her ahşam

(Yenişehirli Avnî Dîvânı, k.30/78)

(Ermeni, Rum ve Yahudiye bakıp âh etsem de, Çingeneyi de her akşam kıskanırım.)

3. KARAKTER/MİZAÇ

Çingene tipi, klasik şiir geleneğimizde çoğunlukla menfi bir karakter olarak tasvir edilip kötü huy ve toplumca hoş karşılanmayan, suç mahiyetindeki davranışlarla anılmışlardır.

3.1. Hırsızlık

Çingeneler klasik şiirde hırsızlık hususunda son derece mahir bir zümre olarak anılmakta ve onlara karşı dikkatli olunması konusunda uyarı yapılmaktadır. Beyitlerde hamamdan peştamal, ahırdan at, aşığın hem kalbini hem parasını ustaca arsızca ve ustalıklarla çalan Çingene tipolojisinden söz edilmektedir.

*Pek pek gözet sakın hele hammâmda Kıbtîyi
Hîç şübhe yok ki boş gidemez peştemâl çalar
(Tırsî Dîvânı, 44/2)*

(Hamamdayken gözün hep Çingenenin üzerinde olsun. Hiç şüphemiz olmasın ki eli boş gitmeyeyim diye peştamal çalar.)

*Mey-hâne-i 'ışk içre yine tolu kaldurdum
Bir çengî güzel sevdim ser-mâyeyi çaldurdum
(Zati Divanı g.979)*

(Yine aşk meyhanesinde kadehi kaldırıp bir Çingene güzeline âşık olunca sermayemi çaldırdım.)

*Sakın âhûrun kapusın bukagusız koyma kim
Eski bargîr ugrusudur Edrine çingânesi
(Hevâyî Dîvânı, 146/5)*

(Sakın ahırın kapısını boğasız bırakma. Edirne Çingeneleri'nden eski at hırsızdır.)

3.2. Asaletsizlik

*Tabl-i ikbâli çalup rütbede itse ihraz
Merd-i kıbtîye vezâretle aşâlet gelmez
(Bosnalı Fâzıl Divanı, 121/2)*

(İkbal davulunu çalıp istediği makamı elde etse dahi Çingene'ye vezirlikle asalet gelmez.)

3.3. Hilebazlık

Klasik şiirin şahıs kadrosunda zahid, vaiz yahut sofı olarak anılan ve âşıkların her dem çekişme halinde oldukları sözde din ehlinin tavrı Çingenelerin hile yapma hususundaki yetenekleri ile ilişkilendirilmiştir.

*Yüzi yok balta-i çingâne gibi bir yerde
Hiyel envâ'ını hep eylemiş ezber vâ'iz
(Tırsî Dîvânı, 104/7)*

(Çingene baltası gibi yüzü yerededir. Türlü hileleri vaiz gibi ezberlemiştir.)

3.4. Fuhs

Çingene kadınlarının toplumdaki gayri ahlaki tutumları da şiire konu olmuştur. Tırsî'nin "Çingene kadını, lonca yerinde dişi eşek satmayı kendisine hüner belledi" anlamındaki beyiti dikkat çekicidir.

*Kendüye san'at eyledi çingâne karısı
Lonca yerinde kancık eşekler alur satar
(Tırsî Dîvânı, 55/3)*

3.5. Arsızlık

Kimi yerde sevgili, kimi yerde zahid zümresi ile eşleştirilen ve mizaç bakımından benzerlik ilişkisi kurulan Çingeneler klasik şiirde aşığın düşmanı konumundaki rakip zümresi üzerinden de ele alınmıştır. Rakip de Çingene de arsız, utanmaz ve korkaktır.

*Bıyığın gördi rakîbünde üzildi ol dem
Yel gibi yellenerek gitdi hemân çingâne
(Tırsî Dîvânı, 179/3)*

(Çingene rakibin bıyığını görür görmez rüzgar gibi yellenerek kaçıp gitti.)

3.6 Fitnecilik ve Fesat

*Ehl-i İslâmı birbirine katdun söz ile
Söyle ey sadrî-i çingâne meşihat bu mudur
(Osmanzâde Tâib Dîvânı, k.7/53)*

(Ey Çingene soyundan gelen! İslam ümmetini bir söz ile birbirine kattın. Söylesenebu şeyhülislamlığa yakışır mı!)

4. ÇİNGENELERİN MESLEKLERİ

Çingeneler denilince akla gelen ilk şey müziktir. Müziğe olan yetenekleri dönemin şairlerinin gözünden kaçmasa da yaptıkları diğer meslekler de beyitlerde söz konusu edilmiştir.

4.1. Müzisyenlik

Bu başlık altında Çingeneler'in şarkıcılık ve çalgıcılık meslekleri birlikte tanıtılmış ve bu alanlardaki marifetleri çeşitli müzik aletlerinin harmonisi içerisinde dile getirilmiştir.

*Bugün bu düğüne gelmiş eger çengî vü ger deffâf
Çalarlar 'ûd u şeş-tâlar dutup âhengi deflerden
(Mecmuatü'n-Nezâir, b. 936)*

(Bir düğüne Çingeneler gelmişse, onlar udları ve tanburlarını, defin ahengiyle ritim tutarak çalarlar.)

*Pîrehende pîre pervâne-i fânûsa döner
Meges-i rû-siyehüñ sâzı ile raks eyler
Bü'l-'aceb sûr ki Çingâne çalar Kürd oynar
Meges a'zâ ile gündüzler olur surnâ-zen
Giceler virmededür peşşe kemânna düzen*

(Lebîb Dîvânı, mus.9/IV)

(Pire, gömleğin içindeyken fanustaki pervaneye döner. Kara sineğin vızıltısı ile döner durur. Ne tuhaf şeydir ki, çingene çalar kürt oynar. Sineğin dinmeyen vızıltısıgibigündüzleri zurna çalar, geceleri de zurnasına ayar çeker.)

4.2. Rakkaslık(Dansçılık)

*Hâdim-i bezmin zemâne halkı zengî kullanur
Karşısında oynadır her gece çengî kullanur*

(Hevâyî Dîvânı, 32/1)

(Dünya halkı sofrasında hizmetçi olarak zenciye, her gece karşısında oynatmaya da çengiyialır.)

*Çengi yanında Heft-hân cengi
Sahn-ı meclisde lu'bet-i çengî*

(Lebib Dîvânı, mes.2/25)

(Çengilerin yanında Heft-hân okumak mecliste çengi oyunundan farksızdır.)

4.3. Hayvan Oynatıcılığı

*Olmayalı Nâbiyâ hengâme-gîr-i kibtiyân
Lu'bdan kalmış koca ayuya dönmişsün hemân*

(Osmanzâde Tâib Dîvânı, kıt.1/1)

(Ey Nabi! Çingenelerin eğlencelerinde bulunmayalı, onların artık oynatmadığı(yaşlı) ayıya dönmüşsün.)

*Çinganeye açdurma ağız hâneñ - 66 -ergen
Tırsî gelür ise saña maymun u şebeksüz*

(Tırsî Dîvânı, g.83/11)

(Tırsî sana maymunsuz ve şebeksiz gelirse, o çingeneyi evinin önünde konuşturma.)

4.4. Falcılık

*Tâli'i nahs imiş agyâr-ı bed ahter şûmuñ
Kûçe kûçe yed-i çingânede fâlı okunur*

(Antepli Aynî Dîvânı, 50/6)

(Uğursuz düşmanın bahtı da uğursuz olsun. Sokak sokak Çingene falı okunsun.)

Pirinç ü mercimekle bakla fâlı kimse açmış mı

Gel ey çingane söyle bakladan - 67 -ergen- 67 -ergen mi

(Tırsî Dîvânı, 2/25)

(Pirinç ve mercimekle senden başka bakla falı açan yok. A Çingene gel de bakla falında neler gördüğünü anlat.)

4.5. Demircilik

Şovuk timura örs üstüne gönlünce çekiç basdın

Körük işe yaramaz diyu dükkân sakfına asdın

'Acebdir tayfanın okların atdın yayların yasdın

Su koymak gibi Gâve - 67 -ergeni Kıbtıyân kasdın

Sıma ko âhenin hep eyleyip pûlâd neylersin

(Hevâyî Dîvânı, tah. 1/IV)

(Örs üstündeki soğuk demire istediğin gibi çekiç vurdun. Körük işe yaramaz diyip dükkanın tavanına astın. Kendi zümrenin oklarını atıp yayların çektin. Maksadın Demirci Gave'nin ocağına su koymak belli ki. Bırak artık, demiri hep kılıç yapıp da ne yapacaksın!)

Kuru etmekle tutar rûzeyi çingane lezîz

Acı kuvvetle urur tîşeyi sindâna lezîz

(Tırsî Dîvânı, 42/1)

(Kuru ekmekle oruç tutup acı kuvvetle çekiçi örse vurmak Çingeneye zor gelmez.)

4.6. Kalaycılık

Hayli 'üvân satıyor doğrusu çingânelere

Bir kalaylı koz ile halka eziyyet bu midur

(Osmanzâde Tâib Dîvânı, k.7/16)

(Doğrusu bir kalaylı koz ile Çingenele unvan satmada üstüne yok.)

4.7. Gemicilik, Balıkçılık, Fırıncılık

Bir zemân biz dahî aylakçı-yı tersâne idik

Tahtaya dülger idik Timur'a çingâne idik

(Hevâyî'nin Nazîre Dîvânı, b. 731)

(Bir zamanlar biz de tersane ayakçısıydık. Tahtanın ustası, demirin Çingenele idik.)

Oltayı yutmuş - 67 -ergen- 67 -erg iken bir Kantemir

Çingene palamudı alırdı zîrâ müstemir

Hâliyâ âhen 'amûda çatlasa kaynak verir

*İtse çingân iskelesinde n'ola fonda demir
Fırtına savmış su gösterir
Dekne-i kûnu ...olsa da şimdi nedir
N'ola evsâfiñ anuñ - 68 -erge Refi'â - 68 -erge bir
Gelmemiş ol süt-be-süt çingânedir
Habbezâ Ayoansarây iklîminiñ gürbüz eri
Saña hem-deng olamaz her - 68 -ergenin âhengeri
(Refi'-i Kâlâyî Dîvânı, mus.8/5)*

4.8. İnşaat İşçiliği

*Kirpiklerüñ misâli enser kesilmedi hiç
Gamzen çekiçlerini çingâneler de bilmez
(Hevâyî'nin Nazîre Dîvânı, b. 469)*

(Kirpiklerin gibi çivi görülmediğinden yan bakışlarının nasıl bir çekiç olduğunu Çingeneler dahi bilemez!)

4.9. Hamallık

*Ser-tâ'ifemiz yolda sîshâne mi çeksin
Voynuk çekecek yükü de çingâne mi çeksin
(Hevâyî Dîvânı, g. 124/)*

4.10. Şifacılık

*Dimişdür Kıbtîler kıl bu kıyâsı
Bur'ana on ikinci gicesi
(Hikmet-nâme b.85250)*

(Çingeneler Bur'ana'nın on ikinci gecesinde bu işi yapmamızı bizlere söylemişlerdir derler.)

4.11. Elekçilik

*Çingâne midir aslı rakîbiñ nedir âyâ
Gördüm anı sûk içre bugün geçdi elekle
(Leylâ Hanım Dîvânı, g.97/4)*

(Acaba rakibin aslı Çingene midir? Çarşının içinde elinde elekle geçtiğini gördüm.)

Sonuç

Çingene tipinin, dönemin algısı ve kültür yapısında nasıl yer aldığı ve günümüze nasıl yansdığı dört ana başlık altında ve alt başlıklarda ele alınıp beyitler özelinde direkt nesre çeviri veya ana temanın açıklanması suretiyle ifade edilerek incelenmiş ve ilgili kaynaklar belirtilmiştir. Yaptığımız bu çalışma, günümüzde dahi Çingene algısının pek değişmediğini, dönemin beyitlerine yansiyarak günümüze nasıl bir sosyo-kültürel miras bıraktığını göstermiştir. Çalışma, bu realiteyi gün yüzüne çıkararak kültüre katkı sağlamış, tarihimizin bize her zaman iyiyi miras bırakmadığını ve bazı kalıp algıları da bize ulaştırdığına bariz bir örnek olmuştur.

KAYNAKÇA

- Alpaydın, Bilal (2007). *Refi'-i Kâlâyî Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Altınöz, İsmail (2020). Çingeneler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları.
- Altun, Mustafa (2003). *İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmetnâmesi*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Arslan, Mehmet (2003). *Leylâ Hanım Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Arslan, Mehmet (2018). *Şeref Hanım Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Aydın, Fatma (2022). *Divan Şiirinde Çingeneler*. Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.
- Canpolat, Mustafa (1995). *Mecmuatü'n-Nezair*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Çakır, Zehra Vildan. (1993). *Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrî-Zâde Dîvânı'nın Tenkidli Metni ve İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Duman, Mehmet Âkif (2005). *Fâzıl Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi. Sivas
<https://islamansiklopedisi.org.tr/cingeneler>
- Kurtoğlu, Orhan (2004). *Lebib Divanı*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Okumuş, Sait (2007). *Nebzî Divanı*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Sadavi, Salih (1987). *Osmanzâde Tâib Ahmed, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sıdkı, Saffet (1943). *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ'sı*. İstanbul: Aydınlık Matbaası
- Tarlan, Ali Nihad (1970). *Zâtî Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Turan, Lokman. (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Yıldırım, Sinan (2004). *Divan Edebiyatında Nazirecilik Geleneği ve Hevâyî'nin Nazirelerden Oluşan Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.
- Yılmaz, Kadriye (2001). *İbrahim Tırsî ve Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.